

ISSN 1857-2685

Русь

№ 3-4 (13-14), 2008

Общественная ассоциация
«Русь»

**По благословению его Высокопреосвященства
Лавра, первонерарха Русской православной церкви
за границей, митрополита
Восточноамериканского и Нью-Йоркского**

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Русь

2008, № 3-4 (13-14)

Кишинев

**Общественная ассоциация
«Русь»**

НАУЧНОЕ ИЗДАНИЕ

Редакционная коллегия:

доктор истории С. Суляк (Молдавия),

главный редактор

доктор истории П. Шорников (Молдавия),

заместитель главного редактора

кандидат исторических наук Ю. Данилец (Украина),

заместитель главного редактора

М. Алмаший (Украина)

М. Горняк (Сербия)

доктор исторических наук М. Губогло (Россия)

М. Дронов (Россия)

кандидат исторических наук В. Меркулов (Россия)

кандидат филологических наук В. Падяк (Украина)

доктор философии А. Плишкова (Словакия)

кандидат филологических наук Д. Поп (Украина)

доктор лингвистических наук профессор Ю. Рамач (Сербия)

доктор хабилитат истории Н. Руссев (Молдавия)

протоиерей о.Димитрий Сидор (Украина)

М. Силадий (Сербия)

доктор истории Н. Тельнов (Молдавия)

протоиерей о.Николай Флоринский (Молдавия)

Р. Шапка (Канада)

М. Шарга (Украина)

Адрес редакции: Республика Молдова, MD 2001, г. Кишинев,
ул. М. Когэлничану, 24/1. Республиканская общественная ассоциация «Русь».

Тел.: (+373 22) 27-02-84, факс: 27-15-15. E-mail: journalrusyn@rambler.ru

Editor's address: Association "Rus". M. Kogalniceanu Street, 24/1, Kishinev,
MD 2001, Moldova.

Tel.: (+373 22) 27-02-84, fax 27-15-15. E-mail: journalrusyn@rambler.ru

СОДЕРЖАНИЕ / CONTENTS

ИСТОРИЯ РУСИНОВ / HISTORY OF THE RUSINS

- Сергей СУЛЯК**
Русины: уроки трагической истории 7-34
Sergei SULEAK
Rusins: Lessons of a Tragic History
- Максим ЖИХ**
О предыстории Волынской земли (VI – начало X века) 35-57
Maksim ZHIKH
About the Prehistory of the Land of Volyn' (VI - the beginning of the X century)
- Олександр МАШКІН**
Відношення урядових кіл Австро-Угорщини до москвофілів Галичини, Буковини і
Закарпаття в роки Першої світової війни 58-68
Aleksandr MASHKIN
*The Relationship of the Ruling Circles of Austro-Hungary to the Moscovophiles of Galicia,
Bukovina and Transcarpathia during the years of the First World War*
- Сергей СУЛЯК**
Талергоф и Терезин: забытый геноцид 69-75
Sergei SULEAK
Talergof and Terezin: a forgotten genocide
- Віктор КІЧЕРА**
Інституційна розбудова провінції Чину василіан на Закарпатті у період правління
мукачівського єпископа Андрія Бачинського (1773-1809) 76-83
Viktor KICHERA
*The Institutional Organization of the Basilian Order in Transcarpathia during the period of
Rule of the Bishop of Mukachevo Andrei Bachinskii (1773-1809)*
- Василь МІЩАНИН**
Документи Державного архіву Закарпатської області про аграрну політику на Закар-
патті в 1944-1950 роках 84-95
Vasyi' MISHCHANYN
*Documents of the National Archives of the Transcarpathian oblast' about the Agrarian
Policies in Transcarpathia in 1944-1950*
- Васи́лий КОЦАН**
Типи огорож, їх еволюція та конструктивні особливості на Закарпатті кінця ХІХ –
першої половини ХХ століття 96-114
Vasilii KOTSAN
*Types of Enclosures, Their Development and Structural Features in Transcarpathia at the
end of the XIX to the beginning of the XX century*
- Віктор КІЧЕРА**
Місійна діяльність реформованих монахів-василіан на Закарпатті у 20-30-х роках ХХ
століття 115-123
Viktor KICHERA
*The Missionary Activity of the Reformed Basilian Monks in Transcarpathia during the 20's
and 30's of the XX century*

Василь МЩАНИН

Закарпатська молодь в школах ФЗН: навчання чи змушена міграція?..... 124-128
Vasyľ MISHCHANYN

Transcarpathian Youth in the Schools of the FZN: Learning or Forced Migration?

ЗНАМЕНИТЫЕ РУСИНЫ / FAMOUS RUSINS

Нина ПАШАЕВА

Карпаторусские интеллигенты в России в 1-й половине XIX века: Орлай, Балугьянский, Лодий, Кукольник, Венелин 129-140

Nina PASHAEVA

Carpatho-Russian Intellectuals in Russia in the First Half of the XIX century: Orlai, Balug'ianskii, Lodii, Kukol'nik, Venelin

Диякон Олександр МОНИЧ

Діяльність мараморощського святиителя Іосифа (Стойки) 141-147

Deacon Aleksandr MONICH

The Work of the Maramarosh Saint Josef (Stoika)

Юрій ДАНИЛЕЦ

Архиепископ Ионафан (Кополович): документи и материалы 148-159

Iurii DANILETS

Archbishop Ionafan (Kopolovich): Documents and Material

Дмитро ДАНИЛЮК

Наукова спадщина Юрія Венеліна у світлі нових досліджень 160-171

Dmytro DANYLIUK

The Scholarly Legacy of Iurii Venelyn in Light of New Research

Юрій ДАНИЛЕЦЬ

Пам'яті Івана Калинича 172-176

Iurii DANYLETS

In Memory of Ivan Kalynych

РУСИНСКАЯ БИБЛИОГРАФИЯ / RUSIN BIBLIOGRAPHY

Юрій ДАНИЛЕЦ

Русинская тематика в изданиях последних лет 177-188

Iurii DANILETS

Rusin Themes in the Publications of Recent Years

Юрій ДАНИЛЕЦЬ

Кредо Івана Хланти – зберегти духовну спадщину русинів! 189-190

Iurii DANILETS

Credo of Ivan Khlanta – Uphold the Spiritual Heritage of the Rusins!

Наталія ДАНИЛЕЦЬ

Книга про історію та культуру одного села на Тячівщині 191-192

Natalia DANYLETS

A Book of the History and Culture of One Village in the District of Tiachev

ПУБЛІЦИСТИКА / PUBLICATIONS

Татьяна ИЗБАШ-ГОЦКАН, Игорь ШКЛЯЕВ

Одесские Воронцовские чтения 193-197

Tatiana IZBASH-GOTSKAN, Igor SHKLIAEV

Vorontsovian Readings in Odessa

Сергей СЛОИСТОВ

Русинское возрождение на Московской земле 198-201

Sergei SLOISTOV

Rusin Rebirth in the Land of Moscow

Встреча с директором музея «Русска Одлога», греко-католическим священником
о. Михаилом Холошняем 202-203

*Meeting with the Greek Catholic Priest Father Michael Kholoshniak, the Director of the
"Ruska Odloga" Museum*

Дюра ПАПУГА

Руска Матка. Руски Керестур у 2008 року 204-211

Diura PAPUGA

Ruska Matka. Ruski Kerestur in 2008

Александр ГЕГАЛЬЧИЙ

Лавреаты Руськой премії. Пудкарпатська Русь 212-223

Aleksandr GEGAL'CHI

Laureates of the Rusin Award. Sub-Carpathian Rus'

АРХИВ / ARCHIVES

Яков ГОЛОВАЦКИЙ

Карпатская Русь (историко-этнографический очерк) 224-261

Yakov GOLOVATSKII

Carpathian Rus' (Historic-Ethnographical Essay)

Выводы о монографии С.Г. Суляка «Осколки Святой Руси» 262-266

Conclusions about "Parts of Holy Rus'", a monograph by S.G.Suleak

Правила публикации в журнале «Русин» 267

Rules of Publication in the Journal "Rusin"

Сведения об авторах 268

Information about the Authors

Summary 269-271

Василь МІЩАНИН

ДОКУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ ПРО АГРАРНУ ПОЛІТИКУ НА ЗАКАРПАТТІ В 1944-1950 роках

Аграрна політика на Закарпатті у перші повоєнні роки була саме тим ключовим важелем, який кардинально змінив систему суспільних відносин і соціально-економічне обличчя краю. Сільське господарство – домінуюча галузь виробництва і головний об’єктивний системотворчий чинник розвитку місцевої економіки, соціальної, демографічної і просторово-поселенської структури Закарпаття в 1944-1950 рр. стало основною сферою, з якої у щойно возз’єднаному з Україною регіоні політично-примусовими методами місцевими комуністами і центральними компартійно-державними органами СРСР і УРСР розгорнулося цілеспрямоване насадження радянської моделі політичних і соціально-економічних відносин, господарювання і адміністративно-директивного управління. Селянство краю було відчужене від землі і закріпачене колгоспно-радгоспним ладом. Розпочалася руйнація вікових традицій, культури і моральних цінностей закарпатського села, його пролетаризація і маргіналізація. Комуністична політика в аграрному секторі була складовою частиною процесу прискореної радянзації Закарпаття у перші повоєнні роки.

Впродовж незначного за тривалістю історичного періоду закарпатське село пережило два радикальні перевороти. Спочатку – земельну реформу 1944-1945 рр., яка тимчасово створила масу середніх і дрібних приватних власників – хазяїв землі. І відразу ж потім – колективізацію 1946-1950 рр., яка ліквідувала такого хазяїна. Необхідно підкреслити, що аграрна політика на Закарпатті завершального етапу Другої світової війни і перших повоєнних років, формувалася і здійснювалася у дещо відмінних умовах існування квазідержавного утворення – Закарпатська Україна в 1944-1945 рр., де формально ще існувало підґрунтя для самостійного реформування новою владою земельних та інших аграрних відносин, а потім в Закарпатській області в 1946-1950 рр. – складовій адміністративно-територіальній одиниці України, де самостійність дій обласних і місцевих органів влади у сфері аграрної політики була майже виключена.

Глибокий науковий аналіз процесу формування і реалізації повоєнної політики аграрних перетворень на Закарпатті та об'єктивна оцінка її результатів потребують ретельного вивчення і значного розширення кола джерел для неупередженого дослідження проблеми. Такий підхід дозволяє аргументовано переглянути деякі стереотипи переважно ідеологічно заангажованих робіт з історії аграрних відносин і партійно-державної політики в сфері сільського господарства радянського періоду. А тому, залучення документів, насамперед, із місцевих архівів дозволить пролити світло на ряд проблем з історії краю досліджуваного періоду.

Джерела з історії повоєнної аграрної політики на Закарпатті необхідно виділити в декілька основних груп. При цьому, групування варто здійснювати не тільки за традиційним підходом – неопубліковані або опубліковані джерела, але – для збереження логіки історичного взаємозв'язку подій, явищ і процесів – також за змістом і хронологією чи етапами аграрної політики. Разом з тим важливо визначити серед загального масиву джерел групи документів, що характеризують становлення і функціонування механізму реалізації прийнятих політичних рішень з перетворень в аграрному секторі в період 1944-1950 рр.

Проведений нами аналіз доступних публікацій з теми дослідження засвідчує, що вивчення історії аграрних перетворень і політики колективізації на Закарпатті в 1946-1950 рр. в українській історіографії 50-80-х рр. ХХ ст. та новітнього часу (з 1991 р.) здійснювалося в основному на базі обмеженого кола документальних матеріалів із фондів центральних і регіональних архівів України. Основний масив документів з історії аграрної політики і розвитку сільського господарства краю, зрозуміло, зберігається в Державному архіві Закарпатської області (ДАЗО). Та, по суті, рідко коли навіть кваліфіковані спеціалісти з проблеми хоча б побіжно вивчали більшість фондів цього архіву, які стосуються найбільш важливих аспектів досліджуваної теми. Вони проявляли своєрідний прагматизм, сконцентрувавшись на детальному аналізі переважно лише двох фондів ДАЗО: П-1 – «акарпатський обком Комуністичної партії України» та Р-195 – «Закарпатський обласний виконавчий комітет». Дійсно, тут зберігаються сотні документів про аграрні перетворення на Закарпатті досліджуваного періоду, різноманітні розпорядження, директиви, постанови і звернення, накази та інструкції партійних і радянських органів періоду 1946-1950 рр. Меншим чином, але все ж залучалися для висвітлення проблеми і документи із фонду П-4 – «Центральний комітет КПЗУ», де міститься 255 справ з партійними і державними документами Закарпатської України періоду 1944-1945 рр.

Зазвичай в історичних роботах радянського періоду з повоєнної аграрної проблематики цими документальними підбірками і вичерпувалася архівно-джерельна база. Така практика зберігається, на жаль, і в деяких сучасних історичних дослідженнях. Поза увагою професійних істориків залишається величезна маса документального матеріалу з інших фондів ДАЗО. Навіть більше, ретельно ознайомившись із архівними збірками, можемо із впевненістю стверджувати, що значна частина і компартійних фондів, які стосуються, у даному випадку, повоєнних аграрних проблем, зовсім не опрацьована вченими-істориками. А основна маса документів ще ніколи не була введена до наукового обігу.

Необхідно підкреслити той факт, що у ДАЗО зберігається понад 1600 фондів позначки «П» (партійні) – документів компартійних і комсомольських організацій – від регіонального до первинного рівня. Групування матеріалів у партійних фондах ДАЗО здійснено наступним чином:

1) на рівні районів –

а) документи окружних комітетів компартії за 1945 р., наприклад: Свалявський райком Компартії України (1946-1991 рр.) – Фонд (далі – Ф.) П-6; Свалявський окружний комітет партії (1945 р.) – Ф. П-7; Свалявський райком ЛКСМУ (1946-1991 рр.) – Ф. П-8; Берегівський райком Компартії України (1946-1991 рр.) – Ф. П-15; Берегівський окружний комітет партії (1945 р.) – Ф. П-16; Берегівський райком ЛКСМУ (1946-1991 рр.) – Ф. П-17; Міжгірський райком Компартії України (1946-1991 рр.) – Ф. П-22; Міжгірський окружний комітет партії (1945 р.) – Ф. П-23; Міжгірський райком ЛКСМУ (1946-1991 рр.) – Ф. П-24.;

б) документи районних комітетів компартії (та, як правило, і райкомів ЛКСМУ) за 1946-1991 рр.;

2) на рівні первинних партійних організацій, зокрема, колгоспів – з 1945-1946 рр. і до дня припинення існування, реорганізації чи злиття з іншою артілью (але максимально – до 1989 р.), наприклад: Первинна парторганізація колгоспу «Сталинская конституция» с. Березово Хустського району (1945-1960 рр.) – Ф. П-37; Первинна парторганізація колгоспу «Новая жизнь» с. Кошелево Хустського району (1945-1960 рр.) – Ф. П-44; Первинна парторганізація колгоспу «Советский пограничник» с. Лубня Великоберезнянського району (1946-1950 рр.) – Ф. П-75; Первинна парторганізація колгоспу ім. Орджонікідзе с. Люга Великоберезнянського району (1946-1983 рр.) – Ф. П-76; Партком колгоспу «Іскра» с. Угля Тячівського району (1945-1976 рр.) – Ф. П-113; Первинна парторганізація колгоспу ім. Кірова с. Нижній Студений Міжгірського району (1946-1989 рр.) – Ф. П-228; Первинна парторганізація колгоспу «Більшовик» с. Синевирська Поляна Міжгірського району (1945-1953 рр.) – Ф. П-235; Партком колгоспу ім. Леніна с. Пили-

пець Міжгірського району (1946-1989 рр.) – Ф. П-239; Партком колгоспу «Авангард» с. Яворово Ужгородського району (1945-1989 рр.) – Ф. П-1620.

На районному і місцевому рівнях, як засвідчують реєстраційні записи в ДАЗО, основна частина документального компартійного матеріалу вченими не проаналізована і в наукових роботах не використана. Тому і зараз варто говорити лише про початок вивчення і використання архівної джерельної бази аграрної політики, в т. ч. земельної реформи і політики колективізації на Закарпатті перших повоєнних років.

Майже зовсім поза увагою істориків залишаються документи з фондів обласних органів державної виконавчої влади, які безпосередньо займалися реалізацією державної аграрної політики. Зокрема, тільки частково у наукових публікаціях використовується матеріал з фонду ДАЗО Р-179 – Обласне управління сільського господарства. Як вказується у передмові до Опису 1 Фонду Р-179, наказом Міністерства землеробства УРСР від 26 січня 1946 р. в Закарпатській області було створено Обласний земельний відділ, а в округах – окружні відділи сільського господарства. Надалі, згідно з наказом №8-471 Міністерства сільського господарства УРСР від 5 квітня 1947 р. сформовано Обласне управління сільського господарства, структура і функції якого були значно розширені. Крім іншого, в його складі утворилися нові структурні одиниці – організаційно-колгоспний відділ і управління машинно-тракторних станцій (МТС). З-поміж вивчених нами документів фонду Р-179 на особливу увагу заслуговують: План відновлення і розвитку сільського господарства області, затверджений постановою Ради Міністрів УРСР від 20 березня 1947 р.¹, План заходів з підйому сільського господарства Закарпатської області на 1947-1950 рр.², довідки про ріст кількості колгоспів у 1946-1948 рр. та їх економічний стан³, два томи документів про хід колективізації в області у 1948 р. в розрізі округів⁴, блок підготовчих матеріалів 1950 р. з укрупнення колгоспів та їх планів роботи на 1950-1955 рр.⁵ та інші. Крім того, у фонді Р-179 в окремий опис «1 а» виділено матеріали, які раніше знаходилися на спеціальному режимі зберігання. Значна частина із цих документів стосувалася військово-оборонних питань⁶.

У цілому недослідженим також залишається дуже важливий матеріал з вирішення земельного питання у Закарпатській області в перші повоєнні роки, що міститься у фонді Р-329 – Відділ землеустрою Закарпатського обласного управління сільського господарства (1946-1955 рр.). Особливий інтерес з цієї збірки представляють щорічні звіти про розподіл землі за угіддями і землекористувачами станом зазвичай на 1 листопада поточного року, за 1946-1950 рр.⁷. Є такі звіти і в розрізі деяких районів (округів)⁸. Тут містяться також важливі документальні

дані про кількість одноосібних господарств та примусову ліквідацію хутірських поселень⁹. Документи з цього фонду засвідчують, що ще в 1947 р. склалися списки поміщицьких (куркульських) господарств Закарпаття¹⁰.

Джерельний матеріал з фондів ДАЗО з проблематики дисертаційного дослідження можна також згрупувати за тематичним принципом. У цьому контексті чіткіше простежуються основні напрями і механізми реалізації аграрної політики на Закарпатті 1944-1950 рр. Проілюструємо це на прикладі партійно-державної політики в сфері сільського господарства другої половини 1940 рр.

Аналіз загального масиву архівних документів засвідчує, що майже в кожному із фондів ДАЗО містяться наступні тематичні блоки матеріалів щодо механізмів формування і реалізації аграрної політики:

По-перше, документи центральних і республіканських партійно-радянських органів, які визначали і директивно встановлювали головні завдання аграрної політики в СРСР, Україні та в розрізі регіонів, в т. ч. Закарпатті. Зокрема, у фонді П-1 окремими справами виділено постанови і директивні листи ЦК КП(б)У і Ради Міністрів України з питань сільського господарства¹¹. Відповідно, в якості зворотного зв'язку, тут же містяться інформації Закарпатського обкому партії до центральних партійних органів про виконання їх рішень з аграрних питань¹².

По-друге, директивні матеріали обласних партійних і державних органів районним (окружним) партійним і виконавчим комітетам з аграрних питань та інформації з місць про виконання директив¹³.

Крім того, ще одне тематичне групування наявних архівних матеріалів можна здійснити за видами і напрямками партійно-політичної роботи:

- 1) документи з економічної політики та аграрно-виробничих питань;
- 2) ідеологічна і агітаційно-пропагандистська робота на селі;
- 3) організаційно-партійна і кадрова робота.

Як бачимо, навіть з характеристики невеликої кількості не опрацьованих вченими до нас фондів ДАЗО, перерахованих вище, джерельна база вивчення проблем повоєнної аграрної політики на Закарпатті може бути набагато ширшою. Тому самообмеження досліджень з історії закарпатського села другої половини 1940-1950-х рр. тільки узагальненими фондами П-1 і Р-195 не має логіки і об'єктивних підстав, але може бути суб'єктивно пояснене, по-перше, тим, що значна частина опублікованих робіт з історії повоєнного закарпатського села побудована за наперед заданою дослідником або запозиченою десь схемою і документальний матеріал використовується лише для ілюстрації надуманих інтелектуальних конструкцій автора. А найпростіше знайти узагальнюючі аргументи для уже попередньо сформульованих висновків

можна в узагальнюючих фондах регіональної партійної та державної влади. Це не потребує додаткових зусиль і тривалого часу для співставлення і критичного аналізу документальних джерел. Хоча кожному неупередженому досліднику добре відома характерна для радянської доби закономірність регушування або «покращення» документів у ході руху їх знизу ввєрх по щаблях партійно-бюрократичної структури. Головним для партійних і господарських функціонерів було вчасно відрапортувати вищому за рангом парторгану навіть за рахунок приписок. А роздування даних про сільськогосподарське виробництво взагалі було хронічною хворобою радянської системи. Про це свідчить просте порівняння початкових – з місць і кінцевих – на рівні області статистичних даних, які містяться в архівних документах.

По-друге, вивченням проблеми закарпатського села періоду перших повоєнних років займаються переважно одні й ті ж вчені, які спеціалізувалися на темі і в радянські роки. Тоді навіть «вірних лєнінців» лише дозовано допускали знайомитися із документальним матеріалом, який зберігався в обласному партійному архіві. Та й самі вони не завжди і бажали знати, що тут, крім документів обкому компартії, містяться матеріали всіх первинних партійних організацій. Тільки компартія мала монополію на історичну правду і істину. Її функціонери визначали, що саме з наявних архівних матеріалів можуть вивчати вчені. Ті, у свою чергу, випадково знайшовши документи з фактами, які не вписувалися в русло офіційної концепції, наприклад, про опір населення Закарпаття політиці колективізації, лише занотовували їх для себе. Зараз же є змога оприлюднити такі матеріали. І подеколи «гарячі» факти публікуються дослідниками зі старого багажу – без звірки із теперішнім групуванням фондів, описів і справ у ДАЗО.

Наша тривала робота над документами обласного архіву показала, що досить вагома частина документальних матеріалів за досліджуванний період значиться «вибулими». Чимало із них безпосередньо стосується різних аспектів аграрної політики на Закарпатті в 1946-1950 рр. Аналіз описів – списків справ засвідчує, що в ДАЗО впродовж 1970-1991 рр. було здійснено, принаймні, три рази ретельний перегляд і вилучення матеріалів.

Перший – у 1973 р., коли із партійних фондів відібрали «малозначимі» матеріали і відправили як макулатуру на переробку, хоча будь-який архівний документ – важливий з погляду історичної пам'яті і його знищення є щонайменш варварством. Не можемо аргументовано стверджувати, але гадаємо, що таке вилучення було пов'язано насамперед із створенням з початку 70-х років культу Л.І. Брежнєва, який «ощасливив» Закарпаття своєю присутністю в 1944 р. Небажані документальні свідчення про генсека навряд чи могли залишатися в архіві.

Другий – у жовтні 1990 р., коли цілеспрямовано вилучався весь матеріал, що стосувався взаємодії партійних і репресивних органів, персональних справ керівних державних і партійних кадрів тощо. Безумовно, він знищений і зник безповоротно. Уваги заслуговує дата цієї «ревізії» – жовтень 1990 р. Тобто, ще майже за рік до розпаду СРСР, заборони КПРС і КПУ (після серпневого 1991 р. путчу «ГКЧП») та усамостійнення України. Значить, уже тоді попередньо «заміталися хвости» і комуністичний режим усвідомлено знищував документальні свідчення про свою незаконну і каральну діяльність та компрометуючий компартійну номенклатуру матеріал, в тому числі й за період 40-50-тих рр. ХХ ст. У 1990 р. найбільшу чистку документів було зроблено у Фонді П-1, насамперед в матеріалах таємної частини особливого сектору обкому партії. З цієї збірки методично – рік за роком вилучалися матеріали про діяльність радянської каральної системи щодо подавлення українського національно-визвольного руху, селянських виступів та інших фактів відкритого прояву невдоволення населенням Закарпаття комуністичним режимом¹⁴.

Але найцікавіше, що третє з відомих нам вилучень архівних матеріалів із фондів ДАЗО відбулося 16 серпня 1991 р. – всього за три (!) дні до путчу ГКЧП 19-21 серпня 1991 р. Просто так співпасти акція чистки архіву з путчем навряд чи могла. Видається, що творці та виконавці путчу самі наперед не вірили у можливість реанімації компартійної диктатури, вважали виступ приреченим і готувалися до найгіршого. В ході серпневого 1991 р. вилучення архівних матеріалів підчищено було навіть фонди районних комуністичних комітетів, наприклад, Мукачівського¹⁵.

Таким чином, радянська комуністична система свідомо звужувала джерельно-архівну базу вивчення історичного минулого Закарпаття. Однак, повністю нівелювати документальну історичну спадщину не змогла. Тому у фондах ДАЗО містяться ще важливі неопубліковані документи, в тому числі з історії аграрної політики в краї другої половини 1940-х рр.

Через брак обсягу, зупинимося на відомій лише обмеженому колу істориків групі архівних документів, які засвідчують існування альтернативного варіанту вибору аграрної політики і шляху розвитку сільського господарства краю у 1950 р. Ужгородськими істориками В.І. Ілько та І.В. Ілько в ДАЗО вперше було виявлено надзвичайно важливий для розуміння проблем аграрної реформи і аграрної політики на Закарпатті в перші повоєнні роки документ. У лютому 1950 р. керівники місцевих партійних і державних органів Закарпаття спробували довести Києву недоцільність і економічну неефективність суцільної колективізації хоча б у смузі гірських населених пунктів. До ЦК Комуністичної партії (більшовиків) України 4 лютого 1950 р. було направлено довідку про

«Про стан і подальший розвиток сільського господарства у гірських селах Закарпатської області», підписану головою Закарпатського обласвиконкому І.І. Туряницею і першим секретарем обкому компартії І.Д. Компанцем¹⁶.

У нашому розпорядженні є повна копія даного документу. Основним його висновком було положення, що організація в гірських селах «сільськогосподарських артільей є недоцільною». Виступити з такою неординарною ініціативою у період сталінського диктату та курсу на суцільну колективізацію в Закарпатті просто так обласне партійно-державне керівництво не могло. Не варто переоцінювати рівень самостійності, сміливості і рішучості тодішніх номенклатурних кадрів. Причини появи цього документу полягали в іншому.

Проведений нами додатковий аналіз матеріалів фондів ДАЗО засвідчує, що спроба закарпатського керівництва взяти під сумнів доцільність суцільної колективізації в гірських районах Закарпаття була викликана швидше соціально-економічними чинниками. Колективне господарство у гірській зоні просто було неефективним, а для його ведення елементарно не вистачало землі. І взагалі жителі гірської смуги переважно були зайняті на лісорозробках або займалися відхідництвом, так як неможливо було існувати за рахунок куцих земельних наділів. Інформація про такі негативи була зібрана і проаналізована планово-економічним відділом обласного управління сільського господарства. У фондах ДАЗО нами виявлено ряд принципово нових документів облуправління щодо цього: «Зведені економічні показники 12-ти гірських колгоспів для розробки заходів з розвитку сільського господарства у колгоспах по округах області на 1950-1955 рр.», «Перелік економічних показників гірських колгоспів для розробки заходів із розвитку сільського господарства в колгоспах Великоберезнянського, Воловецького і Волівського округів області на 1950-1955 р.»¹⁷.

Наведені у цих документах конкретні дані лягли в основу аргументації письмового звернення обласного керівництва до Києва із пропозицією не поширювати колективізацію на села гірської смуги. Але і саме обласне управління сільського господарства також 4 лютого 1950 р. направило галузевому республіканському міністерству спеціальну інформацію про подальший розвиток сільського господарства у гірських колгоспах Закарпатської області¹⁸. За змістом, висновками і пропозиціями ця інформація була близькою до листа-звернення закарпатського обласного керівництва до ЦК КП(б)У.

Таким чином, нові архівні джерела засвідчують, що у лютому 1950 р. керівництво Закарпатської області зробило спробу не поширити суцільну колективізацію на гірські райони. Але було вже пізно. Шанс на зважене кооперування сільського господарства Закарпаття за «народ-

но-демократичною» моделлю сусідніх країн Східної Європи втратився ще в 1944-1946 рр.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. План восстановления и развития сельского хозяйства области, утвержденный постановлением Совета Министров УССР (20.03.47 г.) // Ф.Р-179. Оп. 1. Спр. 52. А. 1 - 7.

2. План мероприятий по выполнению постановления февральского 1947 г. Пленума ЦК ВКП(б) по вопросу подъема сельского хозяйства в послевоенный период по области на 1947-1950 гг. // Ф.Р-179. Оп. 1. Спр. 66. А. 1 - 16.

3. Справка и сведения о количестве и росте колхозов за 1946-1948 гг., экономические данные по ним и учет использованных земель по округам области (1.09.-22.11.1948 г.) // Ф.Р-179. Оп. 1. Спр. 198. А. 1 - 5.

4. Отчеты и информации о ходе коллективизации колхозов и экономические данные в разрезе округов за 1948 год . Т. I. (28.01.-30.08.1948 г.) // Ф.Р-179. Оп. 1. Спр. 203. А. 1 - 145; Отчеты и информации о ходе коллективизации колхозов и экономические данные в разрезе округов за 1948 год . Т. II. (1.09.-12.12.1948 г.) // Ф.Р-179. Оп. 1. Спр. 204. А. 1 - 55.

5. Информации, отчеты о ходе коллективизации крестьянских хозяйств, укрупнении колхозов за 1950 год (20.04.-1.12.1950 г.) // Ф.Р-179. Оп. 1. Спр. 582. А. 1 - 45; Документы (протоколы, справки, акты и другие) о проверке хозяйственной деятельности и ходе укрупнения колхозов по области за 1950 год (15.04.1950-10.06.1951 г.) // Ф.Р-179. Оп. 1. Спр. 583. А. 1 - 206.

6. Переписка с исполнительным комитетом областного Совета депутатов трудящихся с воинскими частями о выделении участков, сельскохозяйственных угодий, бывших монастырских земель в г. Мукачеве для спецнадобности, о проверке лошадей на сап и другим сельскохозяйственным вопросам (25.01.-24.10.1946 г.) // Ф.Р-179. Оп. 1 «а». Спр. 1. А. 1 - 18; Документы (постановления, решения, карты, планы-схемы и переписка) о выделении земель по округам области под военные полигоны, лагеря и стрельбища и другие военные цели (13.03.-21.12.1946 г.) // Ф.Р-179. -Оп. 1 «а». Спр. 4. А. 1 - 52; Переписка с Министерством сельского хозяйства УССР, исполкомом областного Совета депутатов трудящихся и другими об отводе лесной площади и о передаче земельных участков для аэродромов, пограничных станций, лагерей, стрельбищ, авиаполигонов и объектов радиосамолетовождения (7.01.-29.12.1947 г.) // Ф.Р-179. Оп. 1 «а». Спр. 6. А. 1 - 39; Переписка с Министерством сельского хозяйства УССР с Управлением землеустройства и севооборотов по отводу земель под аэродромы и авиаполигоны (9.01.-29.12.1948 г.) // Ф.Р-179. Оп. 1 «а». Спр. 10. А. 1 - 149; Переписка с Советом Министров УССР, Министерством связи УССР, исполнительным комитетом областного Совета депутатов трудящихся и с другими о выделении земель воинским частям под строительство аэродромов, спецучастков и других воинских целей (1.01.-1.12.1949 г.) // Ф.Р-179. Оп. 1 «а». Спр. 15. А. 1 - 12; Документы (приказы, отчеты, планы, переписка и др.) о развитии

сельского хозяйства и животноводства в округах, о передаче лошадей в фонд «Л.С.А.» и о выделении земель под аэродромы - Т. I. (29.01.-7.05.1949 г.) // Ф.Р-179. Оп. 1 «а». Спр.28. А.1 - 101; Документы (приказы, отчеты, планы, переписка и др.) о развитии сельского хозяйства и животноводства в округах, о передаче лошадей в фонд «Л.С.А.» и о выделении земель под аэродромы. Т. II. (16.05.-19.10.1949 г.) // Ф.Р-179. Оп. 1 «а». Спр.29. А. 1 - 126; Документы (приказы, отчеты, планы, переписка и др.) о развитии сельского хозяйства и животноводства в округах, о передаче лошадей в фонд «Л.С.А.» и о выделении земель под аэродромы. Т. III. (24.10.-28.12.1949 г.) // Ф.Р-179. Оп. 1 «а». Спр.30. А. 1 - 84; Приказы областного управления сельского хозяйства по административно-хозяйственным и оборонным вопросам за 1950 год (10.01.-13.12.1950 г.) // Ф.Р-179. Оп. 1 «а». Спр. 32. А. 1 - 54.

7. Отчет о распределении земли по угодьям и землепользователям по Закарпатской области за 1946 год // Ф.Р-329. Оп. 1. Спр.16. А. 1 - 15; Отчет о распределении земли по угодьям и землепользователям по Закарпатской области за 1947 год // Ф.Р-329. Оп. 1. Спр.47. А. 1 - 70. Отчет о распределении земли по угодьям и землепользователям на 1 ноября 1948 года. Т. I. // Ф.Р-329. Оп. 1. Спр.73. А. 1 - 59; Отчет о распределении земли по угодьям и землепользователям на 1 ноября 1948 года. Т. II. // Ф.Р-329. Оп. 1. Спр.74. А. 1 - 63 ; Отчет о распределении земли по угодьям и землепользователям по Закарпатской области на 1 ноября 1949 года // Ф.Р-329. Оп. 1. Спр.108. А. 1 - 92; Отчет о распределении земли по угодьям и землепользователям по Закарпатской области на 1 ноября 1950 года // Ф.Р-329. Оп. 1. Спр. 142. А. 1 - 105.

8. Отчет о распределении земли по угодьям и землепользователям по Воловскому округу за 1947 год // Ф.Р-329. Оп. 1. Спр.50. А. 1 - 26; Отчет о распределении земли по угодьям и землепользователям по Воловскому округу на 1 ноября 1948 года. // Ф.Р-329. Оп. 1. Спр. 78. А. 1 - 24.

9. Сводные ведомости единичных дворов и хуторов по Закарпатской области за 1950 год // Ф.Р-329. Оп. 1. Спр. 132. А. 1 - 400; Документы о сселении хуторских хозяйств с общественной земли колхозов (постановления, планы, ведомости и др.) за 1950 год // Ф.Р-329. Оп. 1. Спр. 133. А. 1 - 229.

10. Списки помещичьих хозяйств в Закарпатской области за 1947 год // Ф.Р-329. Оп. 1. Спр. 34. А. 1 - 6.

11. Директивные письма ЦК КП(б)Украины по вопросам сельского хозяйства (5.02.48 г. – 28.11.48 г.) // Ф.П-1. Оп. 1. Спр. 595. А. 1 - 49; Постановления Совета Министров СССР по вопросам сельского хозяйства (16.01.48 г. – 17.12.48 г.) // Ф.П-1. Оп. 1. Спр. 596. А. 1 - 121.

12. Информации, справки, отчеты обкома партии о ходе выполнения постановлений ЦК КП(б) Украины по вопросам сельского хозяйства (21.01.48 г. – 25.09.48 г.) // Ф.П-1. Оп. 1. Спр. 616. А. 1 - 59; Информации, отчеты обкома партии ЦК КП(б)У о ходе коллективизации сельского хозяйства (25.03.48 г. – 27.12.48 г.) // Ф.П-1. Оп. 1. Спр. 617. А.1 - 36; Информации, докладные записки обкома партии ЦК КП(б)У по вопросам сельского хозяйства (21.01.48 г. – 25.11.48 г.) // Ф.П-1. Оп. 1. Спр. 618. А. 1 - 123; Информации, справки обкома партии ЦК КП(б)У по вопросам сельского хозяйства (21.01.48 г. – 25.11.48 г.) // Ф.П-1. Оп. 1. Спр. 619. А. 1 - 70; Переписка обкома партии с Советом министров

УССР по вопросам сельского хозяйства (1.04.48 г. – 28.12.48 г.) // Ф.П-1. Оп. 1. Спр. 618. А. 1 - 123; Информации справки работников отдела сельского хозяйства о ходе выполнения постановлений ЦК КП(б)У по вопросам сельского хозяйства (6.03.48 г. – 11.11.48 г.) // Ф.П-1. Оп. 1. Спр. 772. А. 1 - 60.

13. Директивные письма обкома партии окружкомом по вопросам сельского хозяйства (2.02.48 г. – 31.12.48 г.) // Ф.П-1. Оп. 1. Спр. 774. А. 1 - 19; Информации Перечинского, Раховского, Севлюшского, Тячевского окружкомов партии по вопросам сельского хозяйства (19.04.48 г. – 22.06.48 г.) // Ф.П-1. Оп. 1. Спр. 776. А. 1 - 7.

14. Докладные записки, справки, спецдонесения Управления МГБ о бандформированиях, ликвидации оуновского подполья, националистических организаций (09.02.47 г. – 31.12.47 г.) // Ф.П-1. Оп. 1. Спр. 253. А. 1 - 124; Справки, докладные записки, информационные сообщения управления МГБ о религиозной ситуации, антисоветских действиях некоторых служителей религиозных культов (08.02.47 г. – 11.11.47 г.) // Ф.П-1. Оп. 1. Спр. 254. А. 1 - 26; Докладные записки, информационные сообщения управлений МГБ, МВД, облпрокурора об депортации из области граждан чешской, словацкой, венгерской национальности, фактах нарушений государственной границы, о естественном движении населения (07.01.47 г. – 23.01.49 г.) // Ф.П-1. Оп. 1. Спр. 258. А. 1 - 54; Информация обкома партии ЦК КП(б)У о выполнении постановления ЦК КП(б)У от 1 июля 1948 г. «Об улучшении массово-политической работы, дальнейшем развитии колхозного строительства и ликвидации остатков банд украинско-немецких националистов в западных областях УССР» (06.08.48 г.) // Ф.П-1. Оп. 1. Спр. 576. А. 1 - 11; Информации работников обкома, окружкомов партии о террористических актах банд ОУН на территории области (26.07.48 г. – 20.08.48 г.) // Ф.П-1. Оп. 1. Спр. 586. А. 1 - 23; Справки, докладные записки, спецдонесения органов МГБ и МВД о бандитских проявлениях ОУН на территории области (05.03.48 г. – 14.12.48 г.) // Ф.П-1. Оп. 1. Спр. 587. А. 1 - 82.

15. Характеристики о состоянии колхозов Мукачевского округа за 1947 год (1947 г.) // Ф.П-9. Оп. 1. Спр. 18. А. 1 - 75. (Уничтожено ЭПК №18 16.08.1991 г.); Справки, информации отдела и протоколы звеньевых колхозов по вопросам: о мероприятиях по подготовке весеннего сева, прополочной и уборочной кампании, о подъеме общественного животноводства, о работе парторганизаций по обеспечению выполнения колхозниками, бригадами, звеньями и МТС обязательств взятых в письме Сталину, о выполнении хлебозаготовок по округу, о мерах по улучшению, организации, повышению производительности оплаты труда в колхозах, о партийно-организационной работе первичных парторганизаций округа и другие (Уничтожено 16.08.1991 г.) (19.01.-28.10.1948 г.) // Ф.П-9. Оп. 1. Спр. 46. А. 1 - 52.

16. Информации, докладные записки обкома партии ЦК КП(б)У по вопросам коллективизации сельского хозяйства. Т. 1 (4.01.50 г. - 28.07.50 г.) // Ф.П-1. Оп. 1. Спр. 1276. А. 36 - 44.

17. Сводные экономические показатели 12 горных колхозов для разработки мероприятий по развитию сельского хозяйства по округам области на 1950-1955 гг. // Ф.П-179. Оп. 1. Спр. 631. А. 1 - 34; Перечень экономических показателей горных колхозов для разработки мероприятий по развитию сельского хозяйства

в колхозах Великоберезнянского, Воловецкого и Воловского округов области на 1950-1955 гг. // Ф.Р-179. Оп. 1. Спр. 632. А. 1 - 104; Перечень экономических показателей горных колхозов для разработки мероприятий по развитию сельского хозяйства в колхозах Иршавского, Мукачевского и Перечинского округов области на 1950-1955 гг. // Ф.Р-179. Оп. 1. Спр.633. А. 1 - 105; Перечень экономических показателей горных колхозов для разработки мероприятий по развитию сельского хозяйства в колхозах Свалявского, Севлюшского и Раховского округов области на 1950-1955 гг. // Ф.Р-179. Оп. 1. Спр. 634. А. 1 - 104; Перечень экономических показателей горных колхозов для разработки мероприятий по развитию сельского хозяйства в колхозах Тячевского, Ужгородского и Хустского округов области на 1950-1955 гг. // Ф.Р-179. Оп. 1. Спр. 635. А.1 - 104.

18. Информация Министерству сельского хозяйства УССР о состоянии и дальнейшем развитии сельского хозяйства в горных колхозах области (4.02.1950 г.)//Ф.Р-179. Оп. 1. Спр. 680. А. 1 - 16.

РУСНАК
RUSYN RUTHEN

www.rusnak.info
e-mail: svmiros@eunet.yu